

Emil Basat

(Sofia, Union of Translators in Bulgaria)

Venesa Nacheva – A Young Voice in Bulgarian Polish Studies

Abstract: Recently, Elias Canetti Publishing House in Ruse released a volume containing two prophetic texts written in 1937–1938: the dystopian novel *The Two Ends of the World* by Antoni Słonimski, translated by Prof. Margreta Grigorova, and the tragicomedy *Woman Wonder* by Maria Pawlikowska-Jasnorzewska, translated for the first time into Bulgarian by Venesa Nacheva. The book is particularly relevant today, while the play has attracted considerable interest in Poland and has been staged in numerous theatres.

Емил Басат

(София, Съюз на преводачите в България)

Венеса Начева – един млад глас в българската полонистика

Наскоро издателство „Елиас Канети“, Русе издаде книга, с два пророчески текста, писани през 1937-1938 година – романът антиутопия на Антони Слонимски „Двата края на света“ и трагикомедията в три действия на Мария Павликовска-Ясножевска „Жена-чудо“. Обедняващото в тези две сатирико-фантастични творби е темата Лудият диктатор и опасностите, пред които е изправена Европа в навечерието на Втората световна война. Преводачка на Слонимски е видната полонистка проф. Маргрета Григорова от Великотърновския университет, а пиесата е първи самостоятелен превод на д-р Венеса Начева от Софийския университет. И двата текста са изключително актуални днес и преоткриването им предизвиква силен отзвук в Полша. Първата премиера на „Жена Чудо“ е през 1938 година в Краков, а през септември 1939, в началото на войната, е играна и във Варшава. Днес е поставяна в множество полски театри.

Надяваме се някои от нашите водещи режисьори да поставят пиесата и у нас.

Предлагам разговора с младата българска полонистка Венеса Начева.

Разкажете ми за себе си, за вашите учители, за интереса Ви към полската литература.

Родена съм през 1994 г. в град Дупница. Принадлежа към поколението, отгледано от родители, чиито детство и юношество са преминали в различен политически строй. Техните представи за отношението между личността и държавата, за личния избор, за образа на Другия и за света често се разминават с новите реалности. Родителите ми неведнъж споделят, че те самите изследват заедно с мен настоящето и се учат да се справят в него. Чувствам се като част от преходно поколение, вероятно защото израснах с тази дума и усещането за това състояние. Наблюдавах как обществото непрекъснато очаква нещо да се промени поради външни фактори – настъпването на новия век, влизането на страната в различни международни съюзи и др. Много се надявам в даден момент да разберам като общество, че поемането на отговорност от самите нас е единственият ни гарант за добър живот. Искам да вярвам, че *40 години бродене из пустинята* за нас скоро ще приключат.

Едната ми баба и нейната майка живееха с нас и прекарвах по цял ден с тях. Баба ми ми четеше български народни приказки и приказки от цял свят, а прабаба ми знаеше наизуст стотици народни песни, предания и обичаи, които ми предаде. Тя беше прежи-

вяла в младостта си Втората световна война и бе живяла в различни политически режими, затова за мен беше като пътешественик във времето, който ми разкриваше събитията от учебниците по история от първо лице. Баща ми също много се интересува от миналото. Домът на родителите ми и до ден днешен е изпълнен с поредици енциклопедии. Не случайно едни от първите книги, които прочетох като малка, бяха свързани с българската и световната история. С течение на времето започнах да търся повече информация за Втората световна война, тъй като вече знаех различни неща за нея от личните разкази на прабаба ми. По този начин разбрах за съдбата на Полша. Търсех обяснение на това как един-единствен човек може да размие представите на толкова хора за добро и зло и да ги поведе в извършването на едно от най-големите престъпления в човешката история.

Започнах да задавам тези и още въпроси в училище. Там срещнах чудесни хора-преподаватели (Маргарита Георгиева, Красимира Котева, Антони Георгиев), които успяха да съхранят и развият у мен интереса към света и най-вече към литературата (Лидия Симеонова-Илиева). Благодарение на г-жа Симеонова-Илиева продължих да задавам въпроси и да търся отговори във всеки един текст, който тя ми представяше по литература. Правех анализи на творби всеки ден. Учех историята през разказите на писателите. По този начин се разви интересът ми към полската словестност.

Първата творба от полски автор, която прочетох бе „Янко музикантът“ от Хенрик Сенкевич, след това последваха още текстове от полски и от други славянски автори и с тяхното натрупване разбрах, че искам да превърна изследването на славянските литератури (и в частност на българската, полската и украинската) в моя професия.

Благодарение на преподавателите ми в Софийския университет (сред които бяха личности като Лидия Шверчек, Панайот Карагъзов, Калина Бахнева) научих много за полската народопсихология, култура и литература. Уважавам полския народ и неговата история, смятам, че можем да се учим от тях на себеуважение и себеутвърждаване. Харесвам задълбочеността на поляците по въпросите на философията и религията, но и непокорството им спрямо липсата на свобода и независимост; разсъжденията им за връзката между личността и общността, опитите им за преработването на травматичното минало. Всички тези мотиви откривам и в литературата им.

Какво Ви привлече в текста на Ясножеска?

Личността и творчеството на Мария Павликовска-Ясножеска (1891–1945) ни представи проф. Панайот Карагъзов в един от часовете ни по полска литература. Той е вторият преводач на нейната лирика на български, след преводите от 30-те год. на XX в., които прави Слава Щиплиева по нейни стихотворения. Харесах лаконичността, която се открива в текстовете на М. Павликовска-Ясножеска. Нейното отношение към детайла, чрез който се разкрива цялото. Показаната лична гледна точка към света, която представя мислещата жена, доверяваща се на своята женска чувственост, но не позволяваща да бъде определяна единствено чрез нея.

Драматургията ѝ не е прежеждана в България и не е изследвана подробно у нас. По време на изготвянето на концепцията за първата част от излязлата вече едноименна монография по проекта „Светът от вчера“ – Усещанията за застрашена Европа в културата и литературата на България, Украйна, Полша и Чехословакия“, по който работим заедно с проф. Маргрета Григорова, съвместно с Института за литература към БАН, проф. Григорова ми предложи да разгледам текста на пиесата ѝ „Жена Чудо“ (1938), тъй като чудесно се вписва в нашите изследователски търсения, свързани с предчувствията за Втората световна война в полската литература. След това решихме да включим части от пиесата в монографията и в бъдещата антология с полски текстове по същия проект.

Пиесата „Жена Чудо“ показва острата критика на полската писателка не само към авторитаризма, но и към обществените норми, според които човекът е определян и често, именно поради неписването си в тях, изолиран и отритнат.

Кои от идеите, вложени в пиесата звучат пророчески за онова, което се задава в Европа?

Голяма част от мотивите в пиесата са хиперболизация на вече започнали процеси, свързани с развиващия се по това време фашистки режим. Сред тях са мотивите за принудителната раждаемост, която се осъществява чрез лагерите Lebensborn за подпомагане на раждаемостта в Германия; награждаването на многодетните родители; отстраняването от длъжност и от обществения живот на хора, които не подкрепят властта; механизмите на подслушване и доносничество сред хората; използването на радиото като пропагандно средство; култът към красотата, трансформиран в пиесата като култ към грозното. Описанието им в пиесата е предупреждение за опасността, която носят след себе си и за размерите, които могат да заемат, ако обществото не им се противопостави.

За пророчески може да се сметнат идеите за победата над режима, както и освобождяването на женското тяло от отъждествяването му с националното, което се превръща в една от основните цели на феминизма.

Защо пиесата има толкова мъчителна съдба и кое поражда сегашния интерес на полската театрална сцена към нея?

Премиерата на сатиричната пиеса се състоява в Краков на 13 декември 1938 г., а първите дни на септември 1939 г. е поставена и на варшавската театрална сцена. Експлицитните и имплицитните препратки към фашистката идеология не остават незабелязани от публиката, но и от германското посолство и Павликовска-Ясножевска е принудена да напусне родината си.

Драмата е част от афиша на много от театрите в Полша. Преди нахлуването на Русия в Украйна през 2022 г. „Жена Чудо“ до голяма степен е разглеждана на фона на променената роля на жената в обществото в миналото и в настоящето, а в чисто полски контекст като опозиция на известния мит за полската майка, която често е отъждествявана със самата Полша и която е положена в полето на саможертвата и пълната отдаденост на родното. Войната обаче реактивизира посланията ѝ, свързани със съпротивата срещу злото.

Какви проблеми поставя този текст към преводача? С какво го провокира?

Проблемите, които текстът поставя пред преводача, са свързани с препратки към други произведения от личното творчество на авторката, както и към различни символи от фашистката идеология. Подготовката ми при превода включваше запознаване с различни исторически извори, които изследват периода и специално фашисткия режим, прочит на „Моята борба“ на Адолф Хитлер (1889–1945), както и на много критически статии за пиесата и творчеството на Павликовска-Ясножевска, и не на последно място, разбира се, препрочитане на преводите на лириката ѝ на български език.

Кое е характерно за езика на Ясножевска? На какво се стараете да останете вярна при превода?

При превода на пиесата се старах да запазя стила на авторката, свързан със споменатата вече лаконичност. За мен беше важно да потърся най-точните думи на български език, които да ми помогнат да предам често скритата в текста ирония. Опитах се да съхраним ритъма на творбата. Характерната за стила на авторката динамичност в текстовете. Целта, която си поставих, бе да предам образността на изказа ѝ, сред примерите,

които мога да дам за нея е изразът, който авторката използва при описанието на процеса на окачване на знамето, което поданиците на Валида Врана трябва да сложат на прозорците си в нейна чест – „Само нашият прозорец не се е изплезил!“. Мария Павликовска-Ясножевска не използва неутрална лексика, тя успява словом да обрисова пред читателя всичко, което иска да му предаде и да открие пред него скритите връзки между явленията и предметите. Това се опитам да предам и аз.

Това антиутопия ли е или е предупреждение за предстоящо повторение на драмата, преживяна от Европа?

Жанрът на антиутопията носи усещането за криза. В принадлежащите му текстове се откриват предупреждения за приближаващите катастрофи. Те са изразителите на тревожните сигнали от настоящето, които предвещават бурното бъдеще. Пиесата „Жена Чудо“ е критичен поглед към развиващите се по времето на нейното написване и поставяне тенденции, но тя е болезнено актуална и днес, когато отново авторитарните режими вземат превес. Тя е сигнал за вглеждане в малките отстъпки, които всеки един от нас прави и за големия компромис, който произлиза от това. Тя не е пиеса-предупреждение само за бъдещето на Европа, но и на света, защото разказва за присъщата на човека жажда за власт и контрол.

За съжаление, не успяваме да се учим от грешките си като човечество и не съм сигурна колко още пъти посланията, закодирани в нея, ще останат нечути и неразбрани.

Кои са характерните черти на героите в пиесата?

Ще се опитам да обрисовам накратко част от мотивите и проблемите, които образите в пиесата представят. Техните отношения, разбира се, доразвиват тези мотиви и създават още повече възможности за техен прочит. Идеята за властта и контролът е внушена чрез образа на диктаторката Валида Врана, която се бори да откаже жените от техните професионални поприща и да ги застави да изпълняват единствената им и най-важна функция за обществото – да увеличават поданиците на държавата Правия. Различните насилствени и поощрителни техники, които Валида използва, за да осъществи тази своя висша цел обаче се разминават с нейния начин на живот, защото самата тя, въпреки че е жена, няма семейство и у нея липсва каквато и да е женственост. Назована „Велика Родителка“ и „Нейно Майчинско Височество“ тя е пълната противоположност на майчиния образ.

Опозиция на властта се явяват ученият химик Петроника Гондорова, летецът Марфа и ученичката Ниника, по-малката сестра на Петроника, които по различни начини и с различен успех се противопоставят на Валида. Изявената женска съпротива срещу диктатурата, както и поставените чрез героите въпроси за функциите на жената в обществото, правата върху женското тяло и съдбата му, отношенията на жената с партньора и с властта, са причината част от литературната критика да вижда в пиесата много от феминистичните тенденции, които ще продължат да се развиват и след Втората световна война.

Мотивът за подчинението е заложен в образите на мъжа на Петроника – Норман Гондоров, бивш министър, отстранен от длъжност заради съпротивата на съпругата си да изпълнява повелите на владетелката; дясната ръка на Валида – Лелика Сквачек и неукият Мук Кормор, чието постижение в живота е това, че е многодетен баща. Кормор и подобните на него обаче се превръщат в гръбнака на общества от подобен тип и те съставят „новите важни хора“ в тоталитарните режими, група, която Хана Аренд (1906–1975) описва в книгата си „Произходът на тоталитаризма“ (1951).

Тези и още много проблеми могат да бъдат открити в пиесата, но аз предлагам читателят/зрителят ѝ да помисли върху разглеждането на пиесата и спрямо отношението палач–жертва, тъй като според мен не можем еднозначно да поставим представените образи само и единствено в една от двете позиции.

Това, че пиесата излиза заедно с книга на Слонимски под наслов Лудият диктатор и издадена от МД „Елиас Канети“ знак за какво е? Предупреждение за какво е? И колко кураж е имала Ясножевска да напише такъв текст?

В процеса на работа с профетичните текстове осъзнахме, че „Жена Чудо“ на М. Павликовска-Ясножевска и непревежданият досега на българския език антиутопичен текст „Двата края на света“ (1937) на Антони Слонимски (1895–1976) са болезнено актуални и днес, тъй като поставят проблемите за подчинението и властта и за авторитарните механизми на контрол над човека. Успяхме да спечелим финансиране по програма за подпомагане на преводи към Института на книгата в Полша и с подкрепата на Полския институт в София и издателство „Елиас Канети“ успяхме да издадем книгата „Лудият диктатор“ (2025), която събира споменатите два текста. Беше много важно за нас да ги обединим в обща книга, която да представим на българската публика.

Към заглавието „Лудият диктатор“ добавихме и подзаглавие „Полски сатирико-фантастични творби“, за да изведем на преден план част от общите характеристики на двата текста. През призмата на ироничното и фантастичното те успяват да покажат трагичното в момента, в който диктатурата вземе превес. Дълго време се чудехме какво да е общото им заглавие и накрая стигнахме до извода, че властта и лудостта създават връзка, която се разпростира на различни нива в представените текстове. Властта спомага ли за лудостта или обратното? Лудостта предшества ли властта? Диктаторът ли е единственият засегнат от нея или и другите, които позволяват да бъдат управлявани от него? Всички тези и още въпроси са вплетени в тъканка на двете творби.

В какъв контекст попада тази пиеса? Разкажете по-подробно за историята на пиесата, за съдбата и за сегашното ѝ битие?

Междувоеенните години в Полша са свързани, от една страна, с витализъм от възврънатата държавна независимост, от друга страна, през 30-те години се наблюдава настъпване на катастрофични мотиви в литературата и усещане за криза в обществото.

Полската държава е нееднородна, малцинствата в нея продължават борбата за своята независимост, което води до период на множество битки, сред които Полско-украинската война (1918–1919) и Полско-съветската (1919–1921). Отношенията между нея и Германия също са сложни. Германия вижда в славянската страна пречка за усвояването на желанието от нея град Гданск, но в същото време открива в лицето на Юзеф Пилсудски (1867–1935) чудесен военен сътрудник, който е доказал своите качества в споменатата Полско-съветска война, наречена още „чудото край Висла“, при която Пилсудски отблъсква Съветите. До нахлуването на А. Хитлер в страната между двете държави се сключват множество тайни договори, които впоследствие биват нарушени от страна на агресора. За приближаващата катастрофа предупреждава малко преди смъртта си през 1935 г. и Юзеф Пилсудски, който е наясно, че мирните договори с Германия и Русия са ненадежден гарант за целостта на Полша. Редица автори от периода също се превръщат в пророци на съднания се впоследствие ужас, сред тях са Станислав Виткевич-Виткаци (1885–1939) с цялото си творчество, оказало се профетично предсещане за приближаващия ужас, Анатоли Стерн (1899–1968) с поемата „Европа“ (1929), Чеслав Милош (1911–2004) с катастрофичния си лиричен сборник „Три зими“ (1936) и много други. Още много примери за предчувствията на поляците относно Втората световна война, изразени в

публицистиката, поезията, прозата и драмата могат да бъдат открити в първа част на монографията „Светът от вчера“ – Усещанията за застрашена Европа в културата и литературата на България, Украйна, Полша и Чехословакия“ (2023). В такава обстановка Мария Павликовска-Ясножевска създава и представя пиесата си.

„Жена Чудо“ е посрещната много добре от публиката. Във фрагмент от своята рецензия относно краковската ѝ премиера Тадеуш Шинко (1877–1966) подчертава на няколко места, че публиката, основно съставена от градската интелигенция, аплодира представлението през цялото време. В изложението си той подчертава, че творчеството на авторката ще бъде обект на внимание от страна на театрите и в бъдеще. Извън споменатите мотиви и проблеми, в повечето от рецензиите се изказва мнението, че в текста М. Павликовска-Ясножевска показва съществуването на връзка между диктатурата и аномалното. Тема, която продължава да вълнува и днес.

Не трябва ли тя да се изучава наред с други подобни текстове и да се постави и на наша сцена? Темата за диктаторите е изключително актуална днес.

Смятам, че пиесата е сред чудесните примери за литературна антиутопия и би обогатила не само репертоара на всеки театър, който би я поставил, но е и част от моралния дълг на институциите, които се опитват да съхранят човешкото. Посланията в нея придобиват все по-голямо значение днес, когато авторитарните режими явно или скрито се опитват да надделеят и нейното разпространение е опит за справянето ни с тях, защото войната за човека е на много фронтове и е постоянна.

Щастлива съм, че тя вече се разглежда в магистърския курс „Славянска литературна антропология (Утопии и антиутопии в славянските литератури)“, воден от доц. Добромир Григоров от Софийския университет. Ще се радвам, ако още личности и институции я припознаят като значима.

Ясножевска е позната у нас като „иронична поетеса“, благодарение на преводите на Панайот Карагьозов. Предстои ли издаването и на други нейни произведения на български?

Полският Сейм и Сенат обявиха 2025 за година, посветена на Мария Павликовска-Ясножевска, Антони Слонимски, Стефан Жеромски (1864–1925) и Владислав Реймонт (1867–1925). С излизането на книгата „Лудият диктатор“ ние успяхме да се впишем в опитите на Полша да постави фокус върху творчеството на изброените писатели. Доколкото съм запозната с работата на българските полонисти не се очаква скоро издаването на други нейни произведения, но се надявам, че ще се открие такава възможност и ще успеем да добавим към рецепцията ѝ в България и нейната драматургия.

Това е първи Ваш превод и Ви поздравявам за него. Какво да очакваме от Вас, над какво работите в момента?

Много Ви благодаря за поздрава и за предоставената възможност. Оценявам я! Да, това е първият ми публикуван превод на художествена литература, който излиза в самостоятелно издание (в случая с превода на проф. Маргрета Григорова). Казвам това, защото преди него имам преводи на критически статии и части от произведения за някои от полските броеве на Литературен вестник, чиито редактори са Маргрета Григорова и Кристиан Янев. След завършването на Университета именно чрез тях запазих връзката си с полонистиката, преди да кандидатствам за докторантура. Намирам тези броеве за много ценни и благодаря за неуморната работа на редакторите и за възможността, която Литературен вестник предоставя на полонистиката в България.

В момента заедно с проф. Григорова усилено превеждаме текстове на автори от периода между двете световни войни, които изграждат бъдещата полска антология, свързана с предчувствията за Втората световна катастрофа.

Много бих се радвала, ако успея да публикувам преводите на поезията на съвременния полски автор с украински корени Еугениуш Ткачишин-Дицки (1962), които направих в процеса на своя дисертационен труд. Той е познат в България с лирическия сборник „Това тяло можеше да бъде мое“ (2017) в превод на Панайот Карагъзов, но е важен глас, който заслужава още по-разгърната рецепция у нас и по-широко разпространение.